

К. В. ДЕСЯТНИК (канд. пед. наук)

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї І ШКОЛИ У ВИХОВАННІ ДУХОВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовано педагогічні умови взаємодії сім'ї і школи, за організації і дотримання яких виховання духовності молодших школярів у взаємодії сім'ї і школи буде ефективним: інформаційно-просвітницька робота вчителя з батьками; цілеспрямований вплив учителя на духовне збагачення сімейного середовища через вихованців; активізація співпраці, партнерства у тріаді «вчитель – батьки – учень». Акцентовано увагу на доцільності організації «педагогічної школи» для батьків, батьківського лекторію, уроків духовності, створення ситуацій, залучення дітей до духовних видів діяльності, спонукання до духовного вчинку, родинно-шкільної програми взаємодії «Ми разом, ми партнери».

Ключові слова: педагогічні умови, взаємодія, сім'я, школа, виховання духовності, молодші школярі.

Постановка наукової проблеми та її значення. Науковий інтерес до проблеми взаємодії сім'ї і школи як запоруки повноцінного особистісно-духовного становлення школярів стрімко зростає в сучасних умовах розвитку суспільства, панування меркантильності, втрати людяності, щирості в людських взаєминах.

Актуальність і важливість окресленого засвідчує Конвенція ООН про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», де зазначається, що для повного і гармонійного розвитку особистості дитині потрібно, щоб вона зростала в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння. У нормативних документах наголошується, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини і несе відповідальність за створення належних умов для цього [5], оскільки саме тут закладаються основи для становлення її світогляду, переконань, ціннісних орієнтацій, етичних ідеалів, естетичного смаку, уподобань, соціальної поведінки тощо [7].

Аналіз наукових досліджень (Г. Авдіянц, Т. Алексеєнко, С. Акутіна, К. Анохіна, І. Барінова, Т. Дем'янюк, О. Докукіна, К. Журба, О. Кіян, О. Коберник, Т. Кравченко, Г. Манцевич, Л. Мотрич, В. Постовий, Т. Русакова, О. Савченко, О. Смагіна, О. Сухомлинська, О. Хромова та ін.) підтверджує активний інтерес учених до проблем взаємодії батьків і педагогів у вирішенні питань виховання духовної культури підростаючого покоління, актуалізацію ціннісного підходу в духовно-моральному вихованні молодшого школяра, розвитку його духовної культури в процесі взаємодії загальної і додаткової освіти, гармонізації умов духовно-морального виховання школярів тощо.

Проте формування духовності молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи як авторитетних, впливових, і значущих для дитини молодшого шкільного віку інституцій суспільства, що несуть в собі духовний потенціал, є мало дослідженим у вітчизняній педагогіці. Натомість більше уваги приділяється вихованню духовності у підлітків та старшокласників, хоча в цей період розвитку дитини у неї вже сформовані провідні ціннісні орієнтації, життєві переконання та принципи і впливати на їх формування чи докорінну зміну набагато важче, ніж створити сприятливі умови для їх виховання ще в молодшому шкільному віці, закласти підґрунтя духовності, відкрити суть істинних цінностей, спрямувати розвиток у русло духовного вдосконалення і саморозвитку.

Виявлення стану вихованості духовності молодших школярів та моніторинг взаємодії батьків і вчителів зумовлюють необхідність оптимізації означеного процесу через забезпечення відповідних педагогічних умов.

Метою статті є визначення та теоретичне обґрунтування педагогічних умов ефективної взаємодії сім'ї і школи у вихованні духовності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. У руслі дослідження передусім зазначимо, що оптимізація (фр. optimization, від лат. optimus – вибір найкращого варіанта з можливих; підвищення інтенсивності певного процесу для досягнення високих результатів [4, с. 434] у довідковій літературі тлумачиться як надання чомусь оптимальних, найбільш сприятливих властивостей, співвідношень [3, с. 677].

Ми виходимо з того, що процес виховання духовності реалізується шляхом опанування

учнями знаннями, які акумулюють у собі цінності. З цих позицій пріоритетним напрямком виховання духовності молодших школярів є прилучення їх до загальнолюдських духовних цінностей як до усвідомлених смислів життя (Б. Братусь), у наслідок чого в дітей виробляється ціннісне ставлення до світу, найближчого оточення і самого себе. При цьому вибір (рефлексія) певної цінності є мотивом діяльності. Таким чином пережиті, усвідомлені знання виявляються в ціннісних ставленнях, емоційних станах і втілюються у духовних видах діяльності, свідомому прагненні до досконалості (самовдосконалення), в набутті та реалізації духовного досвіду.

За такого підходу цілком правомірно вибудовується така логіка процесу виховання духовності: *знання* → *цінність (мотиви, потреби)* → *рефлексія* → *духовно спрямована діяльність* → *якість (духовність)*, що дає можливість виокремити та обґрунтувати педагогічні умови ефективної взаємодії сім'ї і школи у вихованні духовності молодших школярів.

Насамперед зауважимо, що умова – філософська категорія, що виражає відношення предмета до оточуючих його явищ, без яких вона не може бути реалізована. Умови створюють те середовище, простір, де виникають, існують і розвиваються явища, процеси. Звідси педагогічні умови – це сукупність об'єктивних можливостей, що забезпечують успішне розв'язання поставлених завдань.

При визначенні педагогічних умов уважаємо за доцільне керуватися справедливим твердженням, що «немає проблеми дітей, а існує проблема батьків» (А. Фромм), тому перш ніж виховувати дітей, слід виховати їх батьків, де пріоритетна роль має належати вчителю, школі, зокрема початковій як «культурно-соціальної плаценті для кожного школяра, де формується і відпрацьовується соціальний досвід» [8, с. 424], де засвоюється система цінностей, норм, стереотипів суспільства, формується система внутрішніх регуляторів, де дитина не просто адаптується до життя, а є його творцем, самореалізується перетворюючи себе. Відтак, цілком закономірно постають такі завдання:

- накопичення педагогічних знань, необхідних батькам для духовного виховання дітей;
- самовиховання (саморозвиток) учителів і батьків як суб'єктів виховного процесу;
- конструктивний діалог, тісна співпраця, взаємодія сім'ї і школи задля одухотворення родинних стосунків, щоб почути невимовлене дитиною, зрозуміти мотиви її вчинків, відчути справжні бажання і потреби її внутрішнього світу, сприяти становленню духовного досвіду дитини.

Крізь призму вищевказаного можна визначити такі педагогічні умови, за яких взаємодія сім'ї та школи буде ефективною у вихованні духовності молодших школярів:

1. інформаційно-просвітницька робота вчителя з батьками;
2. цілеспрямований вплив учителя на духовне збагачення сімейного середовища через вихованців;
3. активізація співпраці, партнерства у тріаді «вчитель – батьки – учень».

Зауважимо, ефективність виховання духовності учнів початкових класів забезпечується взаємозумовленістю та інтегративністю реалізації названих педагогічних умов.

Упровадження **першої педагогічної умови** – *інформаційно-просвітницька робота вчителя з батьками* – акумулює теоретико-практичну підготовку батьків до виховання духовності молодших школярів через

4. організацію «педагогічної школи» для батьків, головною метою якої є формування в батьків потреби у створенні власної авторської сімейної педагогіки, проекту «щасливого сімейного буття», де панують любов, взаємоповага, духовність, що передбачає максимальну мобілізацію їх внутрішніх ресурсів;

- батьківського лекторію (лекція – розгорнутий, системний виклад у доступній формі певної проблеми), пріоритетними принципами забезпечення успішності якого є: *цілеспрямованість* – кожен виступ (лекція, бесіда, повідомлення тощо) повинен мати чітку мету, відповідати рівню вихованості і запитам батьків, сприяти їхньому просуванню в освоєнні сімейної духовної педагогіки; *систематичність* (спланованість); *змістовність* – за словом завжди має «стояти» думка, а вона повинна бути змістовною, що зумовлює необхідність ретельного обдумування «композиції» виступу; *майстерність*, яка виявляється в тому, щоб сказане було почуте, а це, в свою чергу, потребує оволодіння спеціальними прийомами викладу, способами активізації уваги слухачів (уміння визначити мету, виокремити головне, подати зміст виступу, використовуючи доступний теоретичний і практичний матеріал тощо); *творчість* – захопити батьків певною проблемою, долучити членів родини до зацікавленої розмови, запропонувати загальні рекомендації щодо вироблення тактики взаємодії, зокрема через такі рубрики лекторію, як: «Абетка для батьків», «Корисна інформація», «Включаємось у дискусію», «Поради батькам», «Духовні орієнтири» тощо;

- дискусій, психологічних тренінгів, індивідуального консультування, листування,

виконання практичних завдань, проведення батьківських зборів (збори-консультації, збори-бесіди), що пробуджує рефлексивну активність батьків, перетворює сім'ю із стихійного в керований чинник впливу на виховання духовності дітей, зокрема молодшого шкільного віку.

Друга педагогічна умова – цілеспрямований вплив учителя на духовне збагачення сімейного середовища через вихованців вимагає побудови такого виховного простору, що ґрунтується на збагаченні всіх компонентів духовності школяра (спонукально-аксіологічний, когнітивний, процесуально-поведінковий) у самостійній духовній діяльності, поглибленні інтересу батьків до духовного світу дітей, до обставин та ситуацій духовного змісту, їхньої відкритості щодо набуття нового духовно-морального досвіду, усвідомленій спрямованості на пошук адекватних засобів духовної співпраці з дитиною.

Для коректного витлумачення вихідних позицій вищезазначеної умови вважаємо за необхідне передусім внести деякі уточнення щодо розмежування понять «середовище» і «простір». Існує думка (Е. Зеєр), що співвідношення категорій «середовище» і «простір» аналогічне кореляції «частини» й «цілого», оскільки «простір» є багатовимірним феноменом, а «середовище» – лише одним із його вимірів.

Щодо поняття «середовище» у довідковій літературі воно трактується як сукупність природних або соціальних умов, у яких протікає життєдіяльність якого-небудь організму (оточуюче середовище); група людей, пов'язаних спільністю професії, інтересів (мистецьке середовище) [3, с. 429].

Як бачимо, поняття «середовище» відображає залежність та взаємозв'язок умов, що забезпечують розвиток людини, її взаємодію з оточенням. У цьому контексті правомірно розуміти під середовищем найближче оточення суб'єкта, у взаємодії з яким він формує і виявляє свої кращі якості. Це «актуалізує завдання створення такого середовища, яке розвивало б особистість індивіда, створювало б культуродоцільні умови для його самореалізації, самовираження, для пошуку «кращого себе» у процесі визначення власної траєкторії освоєння знань» [6].

Поняття «простір» у довідковій літературі визначається як категорія, що характеризує співіснування об'єктів, їх взаємодію, протяжність та структурність матеріальних систем; зокрема, простір соціальний – це поле соціальної діяльності, яке містить сукупність значущих соціальних груп, індивідів, об'єктів у тому чи іншому їх взаємному розташуванні [9, с. 239].

У руслі дослідження школа розглядається нами як багатокомпонентне духовне середовище, яке будується на основі гуманістичних цінностей, що дозволяє: дітям – самовизначитися в різних видах діяльності і у взаємодії з різними спільнотами (батьками, вчителями, однолітками тощо); вчителям – створити умови для духовного наповнення «смыслового поля свідомості» молодших школярів шляхом залучення їх у різні види спільної діяльності; батькам – брати активну участь (як партнерам) у створенні означеного середовища.

При цьому найголовнішим є створення творчої, духовної атмосфери у колі родини, доброзичливих, толерантних стосунків між дітьми та їх батьками, задоволення потреби дітей у захисті, любові, повазі, розумінні, підтримці, спілкуванні, збереженні та зміцненні здоров'я; ставлення до дитини як до цінності, індивідуальності, самостійного суб'єкта виховання.

Саме тому згідно логіки дослідження нами визначено такі засоби цілеспрямованого впливу вчителя на духовне збагачення сім'ї через своїх вихованців, як: *уроки духовності*, спрямовані на збагачення учнів знаннями про духовний світ людини, духовні цінності, прилучення до загальнолюдських ідеалів, формування власного духовного ідеалу, уявлень молодших школярів про духовно багату особистість, духовні та загальнолюдські цінності, позитивної «Я»-концепції, стійких ціннісних емоційних ставлень щодо себе, оточуючих, світу загалом, здатності до рефлексії, адекватної самооцінки, вихованню духовно-моральних чеснот (доброти, чесності, гідності, милосердя), мотивації самовдосконалення, корекції небажаних рис характеру і поведінки, набуття власного духовного досвіду у духовно спрямованих видах діяльності; *етичні бесіди* – діалогічна взаємодія, яка припускає реалізацію інформативної (передача і прийом інформації), регулятивно-комунікативної (вплив на поведінку), афективно-комунікативної (вираження та передача емоцій, переживань) функцій спілкування, у процесі якої у дітей молодшого шкільного віку формуються уявлення про чесність, правдивість, скромність, дисциплінованість, колективізм, свідоме ставлення до виконання правил поведінки, що спонукає учнів до позитивних духовно-моральних учинків; *створення ситуацій, залучення дітей до духовних видів діяльності, спонукування до духовного вчинку*, що формує духовні якості дітей, пробуджує духовні емоції та почуття (естетичні переживання, радість від спілкування з мистецтвом, природою, з іншими людьми, співчуття, емпатія, совість, сором, каяття, терпимість, милосердя, щастя, любов до людини і природи тощо) з наступною їх

рефлексією, *вправи, рольові ігри (ігрові форми взаємодії)* з притаманною для них свободою, змагальністю, що актуалізують самореалізацію особистості і дають їй змогу певною мірою реалізувати свої потенції, створюючи власний світ, особливий простір, програючи в ньому свої ролі і реальні моделі через імітацію життєвої ситуації, яка дає змогу апробувати цю цінність у дії і в спілкуванні з іншими людьми, порівняти з іншими цінностями, оскільки духовність формується, виявляється і пізнається у діяльності.

Реалізація **третьої педагогічної умови** – *активізація співпраці, партнерства у тріаді «вчитель – батьки – учень»* – спрямовується на вибудовування сім'єю і школою конструктивного діалогу у взаєминах із дитиною.

Передусім відзначимо, що діалог (від грецьк. dialogos – розмова, бесіда) – достатньо багатогранне явище, яке трактується як розмова, переговори, вільний обмін думками між двома особами; як функціональний різновид мови; як спосіб зображення характерів персонажів і розвитку сюжету літературного твору, як спосіб існування особистості тощо. Щодо останнього твердження людина розкривається в людині, як наголошує М. Бахтін, лише у взаємодії з іншими: «Бути – значить спілкуватися діалогічно»... небуття – це непочутість, невизнаність... Бути – значить бути для іншого і через нього для себе [1, с. 312]. Як бачимо, діалектика «я – для себе» і «я – для інших» своєрідно розглядається науковцем як спосіб існування особистості, а діалог як спів-роздум, спів-розуміння, згода. За такого підходу видається за можливе визнати достатньо універсальний характер означеного феномена, що розширює можливості його застосування.

Згідно дослідницького задуму діалог розглядається як: *умова повноцінного становлення особистості дитини, виховання її духовності у процесі взаємодії сім'ї і школи; ефективна форма навчання інноваційним підходам співпраці, партнерства у вихованні духовності молодших школярів.*

Так, М. Бахтін підкреслював свого часу, що думка не народжується і не знаходиться в голові окремої людини, вона народжується між людьми, які разом шукають істину. Цілком очевидно, що діалог дає можливість людині набутти здатність заглиблюватись у себе, усвідомлювати власні переживання, відкривати світ почуттів. До того ж він розкривається як процес прилучення особистості до культури, спосіб реалізації самопізнання, особистісного становлення, адже духовні цінності неможливо передати шляхом пояснення, заучування, наказу, жорсткого контролю, зовнішнього монологічного впливу. Лише вдивляючись в іншу людину, вступаючи з нею в уявлюваний чи реальний діалог, людина розуміє саму себе, стає потенційно невичерпною, виходить за межі уявлень про себе [1].

У руслі вищезазначеного слушною нам видається позиція І. Беха [2, с. 65] щодо виокремлення особливого типу діалогу – «інтимно-особистісного спілкування» як такої суб'єкт – суб'єктної взаємодії, «де на основі обміну особистісних позицій суб'єктів можливе їх морально-духовне зростання».

До ефективних форм навчання інноваційним підходам співпраці, партнерства у вихованні духовності молодших школярів відносимо *родинно-шкільну програму взаємодії «Ми разом, ми партнери»*, домінантою якої є індивідуальний підхід до кожної дитини, що базується на принципах педагогіки співдружності та особистісно-орієнтованої взаємодії, педагогічного сприяння становленню духовного досвіду дитини, її одухотворенні такою діяльністю, яка хвилює, дивує, надихає, захоплює, глибоко проникає в душу, виявляється в потребі турботи про людину, свою родину, спонукає до активної діяльності.

Водночас вона передбачає співпрацю, партнерство вчителів і батьків, їхню взаємну відповідальність, довіру один до одного, співпереживання через використання різних *інтерактивних методів*, які допомагають організувати і розгорнути суб'єкт-суб'єктну взаємодію (рольова гра; групова дискусія; робота в малих групах; творчі завдання; мозкова атака; повчальні історії, яскраві метафори, казкові розповіді; психогімнастичні, ігрові, тренувальні вправи, вправи на активізацію, рефлексію тощо).

Висновок. Зауважимо, таку ефективну взаємодію потрібно створювати терпеливо, знаходячи адекватні шляхи, засоби налагодження зацікавленої, активної співпраці, будуючи відносини з батьками (та їх дітьми) на основі поваги, рівності, доброзичливості, партнерства.

Проведене дослідження відкриває перспективи розробки питань щодо значення професіоналізму вчителя в організації взаємодії сім'ї і школи у вихованні духовності молодших школярів, ролі самовиховання особистості учня в цьому процесі тощо.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : навч.-метод. посіб.: У 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 2003. - 344 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. – Ірпінь: ВТФ Перун, 2002. – 1440 с.
4. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 сл. і словосполучень / [Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк]; за ред. Л. І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.
5. Права дитини в Україні та їх реалізація. Юридичний довідник / [упоряд.: Л. В. Кузьменко]. – К.: ТОВ “Парус”, 2003. – 96 с.
6. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів : теорія і практика : монографія / Раїса Миколаївна Пріма. – Дніпропетровськ : ІМА-ПРЕС. – 2009. – 367 с.
7. Про Національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні : Постанова АПНУ № 1-7/6-98 від 01.07.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.9401.0>.
8. Русакова Т. Г. Культуро-динамическая система содействия становлению духовного опыта ребенка: дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.01 / Русакова Татьяна Геннадьевна. – Оренбург, 2006. – 454 с.
9. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / заг. ред. і уклад.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – К., Харків: ВМП Рубікон, 1997. – 400 с.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2013

Е. В. Десятник. Педагогические условия эффективного взаимодействия семьи и школы в воспитании духовности младших школьников

В статье обоснованы педагогические условия взаимодействия семьи и школы, при организации и соблюдении которых воспитание духовности младших школьников во взаимодействии семьи и школы будет эффективным: информационно-просветительская работа учителя с родителями целенаправленное воздействие учителя на духовное обогащение семейной среды через воспитанников; активизация сотрудничества, партнерства в триаде «учитель - родители - ученик». Акцентировано внимание на целесообразности организации «педагогической школы» для родителей, родительского лектория, уроков духовности, создание ситуаций, привлечения детей к духовным видам деятельности, побуждение к духовному поступку, семейно-школьной программы взаимодействия «Мы вместе, мы партнеры».

Ключевые слова: педагогические условия, взаимодействие, семья, школа, воспитание духовности, младшие школьники.

K. Desyatnyk. Pedagogical Conditions of Interaction between Family and School in the Education of Younger Pupils Spirituality

The article considers the problem of interaction between family and school in the education of spirituality of younger pupils and defines the logic of the process of educating the spiritual personality. The article discusses the concepts of “optimization”, “conditions”, “pedagogical terms” and correlation between categories of “environment” and “space”.

The article substantiates the pedagogical conditions of interaction between family and school, information and educational activities of teachers with parents; purposeful teacher influence on family spiritual enrichment through the pupils; intensification of cooperation, partnership of the triad “teacher – parents – pupil”. Attention is focused on the feasibility of “pedagogical school” for parents, parental lectures, discussions, psychological training, practical tasks, teacher-parent meeting, lessons of spirituality, ethical conversation, creating situations, involving children in spiritual activities, motivation to the spiritual action, family-school interaction program “Together, we are partners”. The article stresses that the implementation of the pedagogical conditions for effective interaction of the family and the school promotes theoretical and practical training of parents in the spiritual education of children forming the general guidelines for interest and positive attitude to personal spiritual growth, self-motivation, bringing spiritual and moral virtues, gaining personal spiritual experience, building a constructive dialogue, partnership, subject-subject relations between students, parents and teachers, spiritual enrichment of family and school.

Keywords: pedagogical conditions, interaction, family, school, education of spirituality, younger pupils.